

OZNAČEVANJE DOLŽINE V FONOLOŠKIH OPISIH IN DRUGIH IZDAJAH OLA¹

V članku je predstavljen način zapisovanja slovenskih dolgih naglašeni samoglasnikov v publikacijah OLA in podan predlog za ustreznejše označevanje.

В статье представлено обозначение словенских долгих ударных гласных в публикациях ОЛА. Предлагается также новое решение для их более точного обозначения.

Pred leti (1981) so v Sarajevu kot ena pomembnejših publikacij Slovanskega lingvističnega atlasa (OLA) izšli Fonološki opisi² (dalje FO), kjer so med drugim tudi fonološki opisi slovenskih govorov, ki so vključeni v ta atlas. L. 1988 je izšel 1. fonetični zvezek atlasa, (Refleksiji jat), 1.1990 pa 2. a (Refleksiji nosnega e) in 2. b zvezek (Refleksiji nosnega o), precej pa jih je v različnih stopnjah priprave.

Že ob pripravljanju 1. zvezka so se pokazale različne nevzklajenosti v gradivu za posamezne slovanske jezike. Te so največkrat posledica prevelike navezanosti domačih raziskovalcev na tradicije nacionalnih dialektoloških zapisovanj. Nekatero razlike je uspelo vzkladiti že med samimi pripravami za tisk, nekatere pa so v prvih zvezkih OLA ostale. Med take sodi tudi označevanje dolžine glasov v slovenskih govorih in njene interpretacije v FO in na kartah OLA.

Za posamezne opise so podatki in njihova interpretacija sprejemljivi, kot celota pa med seboj niso zadovoljivo vzklajeni. To velja tako za označevanje v gradivu kot v opisih. Nevzklajenost pride posebej do izraza na kartah, pri pripravljanju pa se prezre, ker imajo avtorji pred seboj samo gradivo, ne pa tudi njegove interpretacije v fonoloških opisih. K vsemu temu je zato potrebo nekaj dodatnih pojasnil.

V FO so slovenski samoglasniški sistemi nastavljeni takole.

Naglašeni	:	Nenaglašeni	ali	Dolgi	:	Kratki
		(=Kratki)		(=Naglaš.)		Naglaš. Nenaglaš.

1. Solbica

i				u
ē			ō	
e	э	o	+	ī ū
	a			ē a

2. Ošne

i:		u:
īē		ūō
	e:	o:
	a:	

11. Pomjan

i:	ɥ:	u:
ɛ:		ɔ:
e:	ə:	
ɛ:		ɔ:

12. Hrušica

i:	ɥ:	u:
ie		uo
e:		o:
ɛ:	ɔ:	
	a:	

13. Babno polje

i:ə		u:ə
ɛ:		ɔ:
e:i		
ie	ua	
	ɔ:	

14. Ribnica

i:		u:
ie		uo
ei		ou
e:		o:
	ai	+ ər
	a:	

15. Dragatuš

i:		u:
ɛ:		ɔ:
e:		o:
	a:	

V točki 9 je označevanje naglašениh samoglasnikov z dvopičjem popolnoma redundantno, celo zavajajoče, ker nasprotja med dolgimi in kratkimi samoglasniki v govoru ni. Način zapisovanja je ohranjen po tradiciji še iz časa, ko ni bilo znano, da ta razlika ne obstaja oz. ko je znak za dolžino pomenil fonetično oz. notranjo dolžino. Ko se je ugotovilo, da so nekdanji kratki samoglasniki podaljšani na dolžino nekdanjih dolgih, se je tudi tem enostavno dodal znak za dolžino in pri tem je ostalo.

Monoftonški sistem, označevan z dolžinami, je tudi v točki 11. V bistvu iz tradicije, da v slovenskem jeziku obstajajo dolgi in kratki samoglasniki in ker ni kvantitetne razlike med samimi naglašениmi samoglasniki, je napravljen nekak kompromis in so, podobno kot v točki 9, kot dolgi označeni vsi naglašени samoglasniki, kot kratki pa vsi nenaglašени. Enako grafično označevanje z dvopičjem vseh dolgih (monof-tongov in diftongov) je tudi v točkah 5 in 18.

Nasprotno, označevanje brez formalnega znaka za dolžino za naglašene monoftonge in diftonge, ne glede na to, ali je sistem monoftongičen ali monoftongičnodiftongičen, je tudi v točki 1, kjer je sistem monoftongičen, ter v točkah 3 in 19, kjer je monoftongičnodiftongičen. Točka 4 pa je kompromisna: monoftongi so označeni z dvopičjem, diftongi brez, stanje pa je podobno kot v točki 9.

Na splošno lahko rečemo, da je v sistemih z osnovnim akcentskim nasprotjem označevanje dolžine odveč, tudi če upoštevamo dejstvo, da so naglašени samoglasniki daljši od nenaglašениh. To je namreč avtomatična lastnost glasov v teh sistemih. Ker pa je zapisovanje dvojno oz. celo trojno, dobimo napačen vtis, da so različni tudi glasovi: da je i, u,... v točkah 1, 3, 19 kratek, v točkah 5, 9, 11, 18 pa dolg, dejansko pa je označevanje z dvopičjem samo podvojeno označevanje naglašенosti. Napačna interpretacija pride do optičnega izraza na kartah, kjer se dolžina označuje z vzporedno linijo zunaj osnovnega znaka (⊙ ▲ ■ – dolg glas; ● ▲ ■ – kratek glas). Slovenski dolgi glasovi so tako prikazani enako kot dolgi glasovi češkega, hrvaškega in srbskega jezika, kjer pa je razmerje med dolžinami in kračinami popolnoma drugačno kot v imenovanih slovenskih govorih.

S tega zornega kota je posebno važno označevanje diftongov, kakor je pojmovan tudi er, v kvantitativnih sistemih. V vseh slovenskih samoglasniških sistemih so diftongi po trajanju gotovo daljši kot monof-tongi. Uvrščeni so normalno k sistemom dolgih glasov. Nekateri avtorji opisov so dolžinee označevali z dvopičjem, drugi pa so z dvopičjem označevali samo nekatere vrste diftongov, tretjim pa je dolžino pomenil že sam dvojni znak (uo, eĭ) in pri t. i. dvografih niso dodajali dvopičja. Pa tudi samo označevanje dolžine je različno: na koncu diftonga (5, 18:

ie:, uo:), ali na koncu prvega dela diftonga (13: i:ə, u:ə, e:i, 146: u:ə). V opisih to ni nikjer razloženo, razen same uvrstitve k dolgim glasovom.

Pri kartografiranju se oznake tipa uo:, e:i pojmujejo kot dolg diftong in se podajajo z znaki tipa [uə], če nimajo dvopičja, uo, e:i, pa kot kratek, kar se podaja kot tip [uo], v resnici pa taka razlika ne obstaja. Če bi hoteli v teh sistemih enakovredno označiti monoftonge in diftonge, bi morali tudi pri diftongih povsod risati znak za dolžino. Ker pa kratkih diftongov sploh ni, bi bilo bolje, za slovenski jezik ne uporabljati znakov za dolge diftonge in pri tem upoštevati, da že sam znak za diftong pomeni dolžino. To bi bilo lahko izvedljivo, ker se ti znaki ločijo od ostalih.

Problem zase je enofonemski diftong ə/ər:. Najdemo ga v točkah 7, 14, 16, 146, 148, 149. Vse to so kvantitativni sistemi in razen 149 tudi intonacijski. Poleg dolgega diftonga obstaja povsod tudi kratek, ki pa ni problematičen, ker je povsod pojmovan dvofonemsko. Dolg je pojmovan enofonemsko zaradi preko obeh delov razpodeljene intonacije. K dolgim je uvrščen prav zaradi diftonškosti (polglasniškega in zvočniškega elementa), vsak zase pa bi bil verjetno kratek. Grafično označevanje dolžine v FO in v gradivu je različno: v t. 14 in 16 za njim ni dvopičja kot znaka za dolžino, samo povezaj pod obema elementoma (ər), kakršen je skoraj vedno tudi pod drugimi enofonemskimi diftongi. Ta povezaj pa se v izdajah atlasa (zvezki s kartami) pri diftongih tipa e:i, ou, ie, uo izpušča. To je bila naknadna odločitev v fonetični sekciji. Do nje je prišlo zaradi lažjega tiska. V t. 146 je ər brez kakršnega koli znaka, kot dolgega ga je treba smatrati, če je zgoraj intonacijski akcent. V t. 7 je v FO dvopičje kot avtomatični razpoznavni znak dolgih diftongov postavljeno za ər, torej ər:, ta položaj dvopičja je tudi znak, ki kaže na enofonemsko pojmovanje diftonga. Povezaja ni. V t. 148 je znak za dolžino za prvim delom diftonga (ər), kot na vseh doslejšnjih pa je tudi na njem vedno znak za akut ali cirkumfleks. V t. 149 ni ob ər nobenega znaka, vsaj akcentuiran ər pa je pojmovan kot dolg. Vsak od naštetih ər je enakovreden drugim diftongom in če bi zanje na kartah izpuščali znak za dolžino, velja isto tudi za ər. Ostati pa mora znak za intonacijo.

Če na kratko povzamemo: **v sistemih z akcentskim nasprotjem pri naglašanih glasovih ne bi smelo biti oznak za dolžino (podatek o naglašeni je na karti podan posebej z izogloso), v kvantitativnih sistemih pa bi bilo najbolje, da bi bili diftongi brez oznak za dolžino. Diftongi so nekateri res daljši kot drugi, vedno pa so v istem sistemu dolgih glasov tako kot dolgi monoftongi. Nimamo namreč sistemov, v katerih bi bili dolgi in kratki diftongi. Da gre za diftong, se na karti vidi že iz znaka, ki se jasno loči od znakov za monoftonge. Absolutna dolžina glasov pa se na kartah ne prikazuje.**

OPOMBI

- ¹ Članek je bil namenjen in oddan za Makedonski jezik, Skopje l. 1990.
- ² Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom, ANU BiH, Posebna izdanja, Knjiga LV, Sarajevo 1981

Резюме

Это обозначение не во всех пунктах (1 - 25, 146, 147, 148, 149) одинаково. В системах с основным акцентуационным противопоставлением обозначение долготы является излишним, так как все ударные гласные представляют собой долгие, безударные же - краткие. Ударность представлена на карте изоглоссой, долгота формой основного знака. Двосточие, обозначающее долготу в пунктах 5, 9, 11, 18 является только повторением обозначения ударения, а не показывает фактическую долготу гласного. В системах с противопоставлением по долготы-краткости без обозначения долготы должны быть дифтонги. О О том, что речь идет о дифтонге, говорит уже сама форма знака; фонологически долгих и кратких дифтонгов в словенских говорах нет, а абсолютная долгота гласного на карте не обозначается.